

Matti Sarmela

karhunpeijaiset karhuriitit karhutotemismi karhunpalvonta karhunmetsästys

Matti Sarmela

Karhu ihmisen ympäristössä

Sisältö

1. Pohjoinen karhukultti

Rituaalinen karhunmetsästys
Karhun kaato
Karhun juhla
Karhun paluu
Karhun aika.
Karhuriittien uskonto
Kulttuurin järjestys

2. Karhun ja ihmisen suku

Karhun nainen
Hirvi- ja karhukansa
Karhu sukulaisena

3. Karhu kaskiviljelijän elinpiirissä

Tietäjien elinympäristö
 Pahasyntyinen karhu
 Karhun nostatus
 Ihmisen ja karhun alue

4. Karhu talonpojan maailmassa

Kyläyhteisön elinpiiri
 Pyhimyksille annettu karhu
 Sukupuuttoon tuomittu karhu

5. Karhu tieteellisteknisessä kulttuurissa

Karhu metsästyksen teknosysteemissä
 Kirjallinen karhufolklore
 Karhu mediaympäristössä

6. Karhu ihmisen ekosysteemeissä.

1. Pohjoinen karhukultti

Rituaalinen karhunmetsästys. Euroopan, Aasian ja Pohjois-Amerikan metsästäjäkansojen muinaisissa karhuriiteissa ja -uskomuksissa on niin monia yhtäläisyyksiä, että niiden taustalla täytyy olla pohjoisen pallonpuoliskon yhteinen perintö, ihmisen vanhin uskonto.(1 Karhu-kulttiin on katsottu viittaavan myös Etelä-Euroopan luolista löydetty karhunkallot ja kalliopiirokset, joiden juuret ulottuvat paleoliittiselle ajalle asti.(2 Suomalaiselle karhuriitille ja syntymyytille lähimmät vastineet löytyvät obinugriilaisten kielisukulaisten hantien ja mansien perinteestä, ikään kuin muistona vuosituhansien takaisista uralilaisista yhteyksistä.

Suomessa rituaalinen karhunmetsästys jakautui kolmeen pääjaksoon: **1. Karhun kaato**, **2. Karhunpeijaiset** eli pidot kuolleen karhun kunniaksi ja **3. Karhun palautus** (reinkarnaatio), karhun kallon ja luiden kuljetus ta-

kaisin metsään (kalloriitti). Vanhimpia ja ainoita yhtenäisiä kuvauksia karhuriitistä on ns. Viitasaaren teksti. Sen on kirjoittanut ilmeisesti Viitasaaren pitäjässä oleskellut pappismies 1600-luvun lopulla tai 1700-luvun alussa.(3 Käsikirjoitus sisältää kertomuksen siitä, kuinka metsästäjät valmistautuvat karhun kaatoon ja kuinka tapetulle karhulle pidettiin juhlat, ”kouon häät”, jonka aikana mm. karhun hampaat irrotettiin ja jaettiin miesten kesken; lopuksi karhun kallo ja luut kuljetettiin juhlallisessa kulkueessa metsään ja kallo ripustettiin ylös puuhun, karhunkallohonkaan. Suomalaisen metsästysnäytelmän jokaiseen jaksoon on kuulunut omat vanhamittaiset laulunsa ja sen juoni voidaan konstruoida niiden perusteella.(4 Karhulaulut etenevät vuoropuheluna kuten vanhamittaiset häälaulutkin. Tapahtumien kulku esitetään kysymys- ja vastausvuorosanoilla. Talteen saadut karhu-runot ovat pääasiassa kaskiyhteisön perinnettä, mutta lauluissa on monia yksityiskohtia, jotka yhdistävät ne muiden pohjoisten kansojen kulttuuriin.

Karhun kaato. Pesälle lähtö -laulu kuvaa metsästäjien menoa hiihtäen metsäsaarekkeelle tai kummulle, jossa karhu nukkuu talviunta. Siellä hohtavat punarunkoiset ja hopeaoksalet honganat. Lähtölauluissa vedotaan usein Hongottareen, karhun haltiaan tai suojelijaan, jota pyydetään antamaan metsästäjille saalis. Karhulla on myyttinen side juuri honkaan ja Martti Haavio on pitänyt Hongotarta karhun kantaäidin tai haltijan nimityksenä, joka viittaa ensimmäiseen myyttiseen kallopuuhun. Se on alkuhonka, jonne karhun kallo on joskus aikojen alussa ensimmäisessä metsästysnäytelmässä asetettu.(5

Herätyslaulussa karhua kehoitetaan nousemaan ylös ja sille viitoitetaan tietä juhkakulkueessa metsästäjien kotiin. Talviuntaan nukkuvaa karhua ei saanut surmata pesään, vaan se oli herätettävä.(6 Taustalla on ilmeisesti samanistinen sielukäsitys. Nukkuessa karhun sielu saattoi olla matkalla ruumiin ulkopuolella; silloin riitit epäonnistuisivat ja karhun sielu muuttuisi pahaksi tai rauhattomaksi hengeksi, joka etsisi uudelleensyntymistä. Sielu-käsitys lienee taustalla siinäkin, ettei karhun pesää syksyllä merkittäessä kierrosta saanut sulkea kokonaan, vaan johonkin kohtaan tuli jättää aukko ikään kuin karhun sielua ei saanut vangita kierrokseen. Oheisen lähtölaulun toisinnossa metsästäjien oppaaksi pyydetään orpoa tyttöä. Kainuusta on tietoja, että kaatajien mukana on ollut nuori tyttö, joka todennäköisesti symbolisoi karhun morsianta, tai tytön tehtävänä oli houkutella karhun sielu palaamaan pesässä nukkuvaan karhuun.

Kun karhu oli kaadettu, tai ehkä vasta peijaisissa, esitettiin karhun Surmavirsi. Siinä kaatajat kertovat, että karhu on kuollut pudottuaan oksalta, se on itse aiheuttanut kuolemansa tai kuolema leimataan vahingoksi, josta metsästäjät eivät ole vastuussa. Kuoleman selityksiä tavataan muidenkin arktisten metsästyskansojen

perinteessä. Eräät Siperian kansat ovat työntäneet tapon vieraiden, tavallisesti venäläisten syyksi. (7 Karhun tappaminen oli ikään kuin teko, joka vetäisi metsästäjien päälle verivalan, samalla tavalla kuin ihmisenkin surmaaminen, ja kenties nostatti karhujen suvun koston.

RITUAALINEN KARHUNKAATO

Jaksot

Laulut

1. Karhun kaato

Valmistautuminen

Pesälle lähtö

Karhun kaato

Karhun saatto

Karhun synty

Opastuslaulu

Herätyslaulu

Kuoleman selitys (Surmavirsi)

Kuljetuslaulu

2. Karhun juhla

Karhun vastaanotto

Peijaisateria

Tulolaulut

Aterian alkaessa

Metsästäjien ylistys

(Peijaislauluja)

3. Karhun palautus

Kallon puhdistus

Kallon ja luiden kuljetus

Kallon ripustaminen

honkaan

Hampaiden hajotus

Saattolaulu (Kallon kuljetus)

Kallopeuun laulu

Karhun juhla. Kaadettu karhu kuljetettiin pesältä laulaen ja joidenkin tietojen mukaan viitoittaen tietä veistämällä puihin pilkkoja. Karhun kuljetuslauluissa on samanlaisia säkeitä kuin häiden vastaanottolauluissa hääkulkueen saapuessa sulhasen taloon. Pihalla metsämiehet ilmoittavat suuren vieraan olevan tulossa, poikia ja tyttöjä kehoitetaan väistymään pois tieltä. On tietoja, että (hedelmällisyyssiässä olevien) naisten tuli paeta näkyvistä karhua tuotaessa. Tulovirren versiossa metsästäjät kysyvät, minne he vievät vieraan, ja vastaavat saatavansa karhun tuvan peränurkkaan. Ovea vastapäätä oleva peränurkka pöydän yläpäässä, missä sivu- ja peräseinän penkit yhtyivät ("kahden laudan katkimessa") oli kunniapaikka. Peränurkassa sijaitsivat perheen pyhät esineet, ortodoksisissa taloissa ikoni. Niin kuin erityisen arvokkaat vieraat karhukin vietiin kunniapaikalle "perhealttarin" alle. Joidenkin toisintojen mukaan talon emäntä, matriarkka, otti karhun kaatajat vastaan samoin kuin häänäytelmässäkin; kaskikauden suurperhettä hallitsivat naiset. Metsästäjän ja talonväen välisestä vuorolaulusta on toisintoja, joissa talonväki tervehtii kaadettua karhua ja kertoo, että vieraille on jo kauan valmisteltu pitoja: tehty olutta, pesty simalla penkit ja odotettu malttamattomina vierasta niin kuin neito sulhasaan.

Viitasaaren tekstissä kerrotaan, että karhun kunniaksi pidettiin "couvon päälliset eli häät". Kouko merkitsee 'esi-isää, vanhusta'.⁽⁸⁾ Ilmaisua siis tarkoittaa, että suvun kantaisälle (metsän vanhukselle) pidettiin hautajaiset tai vaihtoehtoisesti häät, joissa karhua juhlittiin ikään kuin sukuun tullutta morsianta tai sulhasta. Suomen yleiskieleen siirtynyt nimitys *peijaiset* tarkoittaa myös 'hautajaisia'; karhulle pidettiin siis hautajaiset tai häät. Lisäksi on käytetty ilmaisua karhun *vakat*. Vakka-juhla eli *vakkove* tarkoitti riittiipiirin tai kenties myös suvun juhlaa, johon olut- ja ruokatarpeet kerättiin yhteisesti. Juhlan nimitys tulee vakasta, korista, jossa säilytettiin yhteiset pyhät esineet.⁽⁹⁾ Karhun kunniaksi määrättiin joku poika olemaan sulhasena, morsiameksi otettiin nuori tyttö ja puettiin paikalliseen morsiuspukuun. Pääruuaksi oli valmistettu hernekeitto "kuolleen omasta lihasta". Keittokodasta kannettiin ensimmäisenä karhun pää asetettuna vadille ja sen jälkeen muu liha. Kun pään kantaja tuli eteisen kynnykselle, hänen piti lausua seuraavat sanat: "Pois olkoon pojat porstuasta, piiat pihtipuolisista, hyvän tullessa tupahan, autuaan sisälle astuessa!" Tekstin kommentoissa selitetään, että näin korostettiin karhunpään pyhyyttä ja riitin vakavuutta. On myös tietoja, että peijaiskeitto tehtiin karhun päästä ja kämmenistä, ne olivat ruumiinosia, joihin kätkeytyi karhun voima (sielu).

Aterialla kallovati asetettiin ylimmäksi pöydän päähän ja sitten muut lihavadit järjestyksessä. Sen jälkeen väki asettui pöytänsä, sulhanen ja morsian pöydän päähän. Hääväki söi kylläiseksi asti erikoisia ruokalajeja. Yhtään

luuta eri saanut heittää pois vaan ne koottiin vatiin. Karhun pää syötiin peijaisten aikana puhtaaksi ja sen hampaat irrotettiin jaettaviksi kaatajien kesken. Aterian jälkeen levättiin hetken aikaa ja laulettiin runoja, näin kerrotaan Viitasaaren kuvauksessa, ja sitten alkoi hampaiden hajotus. Kaksi tai useampia miehiä meni puhtaaksi kalutun kallon luo, joka yhä oli vadissa pöydällä ja alkoi sormin irrottaa karhun hampaita, sen torahamasta tempaistessa lausuttiin: "Joko otan ohtoani, alan ampulintuani, repäisen leukaluusta?" Väkevät tietäjien mainitaan hajottaneen päaluut sanan voimalla, käsin koskematta; karhun hampaat vain rapisivat vadille.

Päänsyöntilaulusta on kaksi versiota. Alkuperäinen lienee ajatus, pääkallon syöjät ottivat karhun vainun, näön ja kuulon itselleen saadakseen haltuunsa karhun aistit, vieläpä kämmenten voiman ja kynsien terävyyden. Kaatajat ottivat siis itselleen karhun vallan erämiestä ympäröivässä luonnossa. Viljelevän yhteisön syöntilaulussa karhulta otetaan pois hajuaisti, näkö, kuulo ja kynsien terävyys, ettei se voinut uhata karjaa. Karhu tehtiin vaarattomaksi. Karhunpään syönti on ollut erityinen osa yhteistä uhriateriaa. On mahdollista, että karhun aivojen syönti ja oluen juonti karhun pääkallosta ovat olleet miesten oikeuksia ja vahvistaneet metsästäjien yhteisyyttä; karhun juhlassa uusinnettiin metsästäjien keskinäinen hierarkia. Hampaiden hajotus puolestaan kertoo, kuinka hammasamuletit jaettiin jo ilmeisesti eräkauden pyyntiyhteisöissä. Kaatajat tai paikalla olleet arvovaltaiset miehet irrottivat hampaat, mutta he ovat voineet jakaa niitä myös perheensä jäsenille. Karhun syönti oli ns. uhriateria, jossa yhteisön jäsenet jakoivat karhun lihan, mutta myös sen voiman; karhun hampaat jäivät jäljelle merkinä yhteisyydestä, joka juhlaan osallistuneiden kesken oli olemassa.

Suomessa säilyneet karhunpeijaisten mallit ovat siis siirtymäriiteistä, hautajaisista ja häistä, tai paikallisen yhteisön riittijuhlita, joille oli ominaista kollektiivisuus ja symboliset näytelmät. Sisä-Suomen kylissä peijaiset olivat pitojuhlia, joihin kyläläiset kokoontuivat syömään ja juomaan yhdessä. Niissä syötiin ylen määrin karhun lihaa ja muitakin ruokia sekä juotiin runsaasti olutta ja viinaa. Lisäksi tiedetään, että lauloivat ja huvittelivat eri tavoin. Taustalla ovat samanlaiset ilojuhlat kuin obinugrialaisten karhunpeijaiset, joita A. Kannisto kuvaa.(10 Monipäiväisissä juhlissa karhu oli kunniavieras, joka istui juhlapuvussa kunniapaikalla. Jokaisen osanottajan tuli esittää sille ohjelmanumero: laulu, tarina tai kasku, mitä vain osasi; ohjelmanumeroiden määrä saattoi nousta kymmeneen, jopa satoihin. Pohjoisten kansojen peijaisissa karhun kunniaksi on esitetty monenlaisia symbolisia näytelmiä, sille on voitu valita morsian ja pitää häät. Ilmeisesti tällaisiin jäljittelynäytelmiin viittaa myös tunnettu piispa Isaacus Rothoviuksen maininta vuodelta 1640, että peijaisissa miehet joivat olutta karhun kallosta ja mörisivät kuin karhut uskoen näin saavansa pyyntionnea.(11

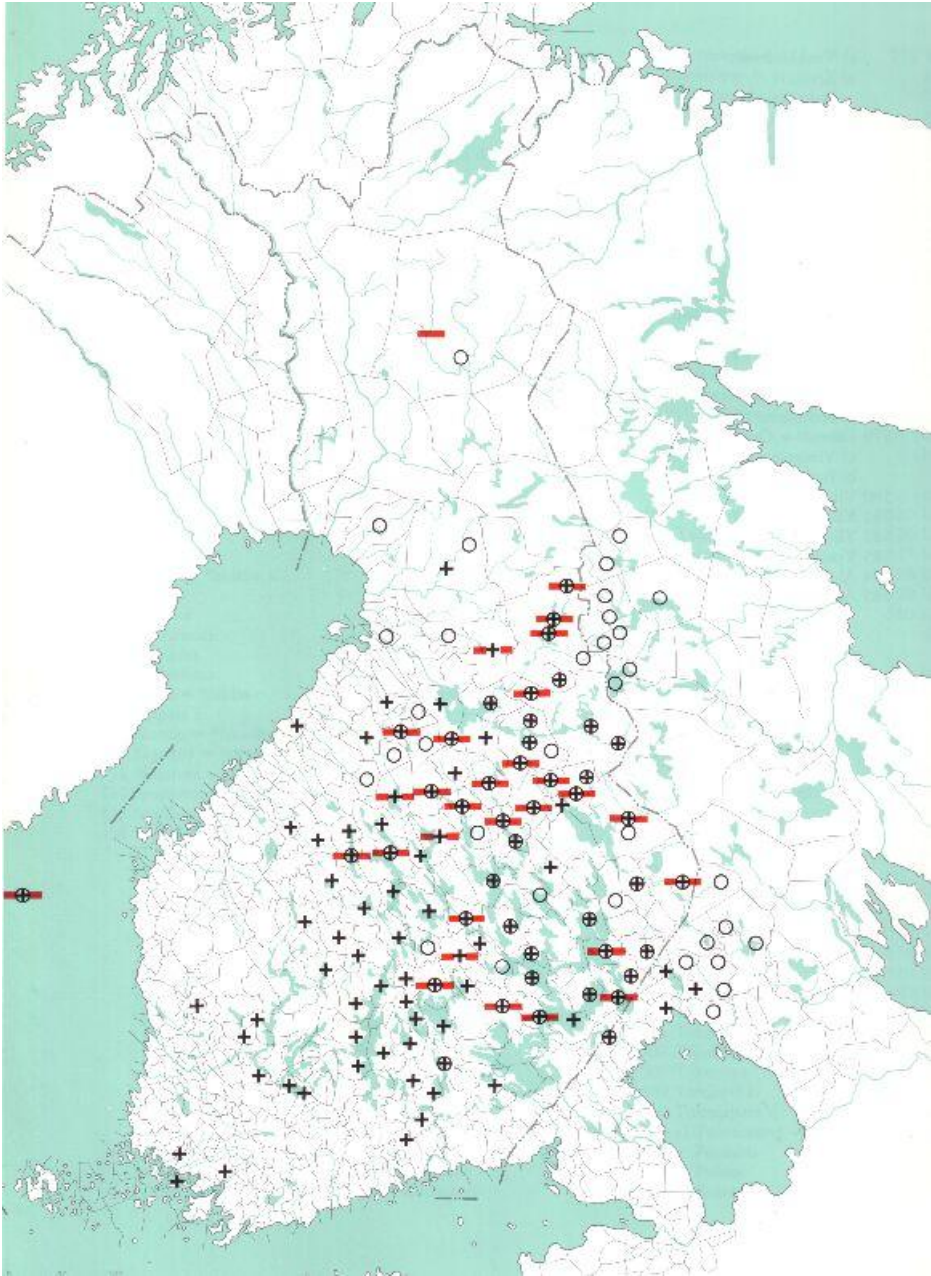
Karhun paluu. Karhun luiden hautaamista ja kalloriittiä Viitasaaren teksti kuvaa seuraavasti. Kun viimeinen näytös alkoi ja karhun kalloa alettiin kuljettaa ulos, kaikki vieraat nousivat ylös. Ensimmäisinä kulkueeseen asettuivat sulhanen ja morsian rinnakkain, sitten tuli mies kantaen oluthaarikkaa, seuraavaksi runojen laulaja ja hänen jälkeensä se, joka kantoi vadilla päätä ja luita; perässä vaelsi muu väki, joka halusi liittyä mukaan. Kun he tulivat pääkallopaikalle, johon päät aina vietiin, ripustettiin kallo männyn oksaan ja luut kaivettiin puun juurelle. Jäähyväisiksi juotiin kulkueessa mukana tuotu olut ja sitten palattiin samassa järjestyksessä takaisin, kuitenkin hiljaisuuden vallitessa.

Karhun kallo ja luut kuljetettiin hautapaikalle riittikulkueessa, se muistutti ihmisen hautausaattoa tai myös hääkulkuetta. Käsikirjoituksessa kerrotaan vielä, että 1600-luvulla oli Viitasaaren kappeliseurakunnassa Kivi-järvellä ollut tapana soittaa kirkonkelloja kun karhunkalloa kuljetettiin. Eräässä pitäjänkertomuksessa vuodelta 1754 kerrotaan, että kallo ripustettiin puuhun oluella täytettynä ja ripustajat kumartelivat, tervehtivät sitä ja ilottelivat oluen valuessa kalloon jätetyistä pienistä rei'istä. Suomalaisetkin ovat siis kestinneet ja hyvittelleet karhun henkeä saattaessaan sen tuonpuoleiseen maailmaan.(12

Suomen perinneatlas, kartta 1.

Rituaalinen karhunmetsästys suomalais-karjalaisella kulttuurialueella

- 1. Rituaalinen karhunkaato**
- o talletettuja toisintoja metsästys- ja peijaislauluista:
Karhun synty, Pesälle lähtö, Karhun herätys, Karhun kuolema
Karhun kuljetus, Karhun tulo, Aterian alkaessa
- == 2. Karhun palautus**
talletettuja toisintoja kalloriittiin kuuluneista lauluista:
Karhunpään syönti, Kallon kuljetus, Kallopuun laulu
- + 3. Kallopuut**
tietoja kallopuista tai karhunkallon ripustamisesta puuhun

Suomessa kallopuu on ollut mänty tai kuusi. Samalla tavalla monet muutkin pohjoiset metsästäjäkansat ovat ripustaneet kallon ylös puuhun tai seipään päähän.(13 Kallopuista on säilynyt tietoja Hämeessä, jopa Varsinais-Suomessa asti. Päijänteen seuduilta on historiallisissa lähteissä mainintoja myös luuhautoista. Hartolan Jääjärven Pääsaaresta väitetään vanhan kallopuun juurella olleen luuhauta, jossa oli paljon luita ja kymmeniä karhunkalloja. Varsinais-Suomessa, mm. Maskun pitäjän Ohensaari näyttäisi historiallisten lähteiden mukaan olleen karhunpalvontapaikka. Samantapaista muistitietoa kalloniemistä ja -saarista on myös Ruotsista niiltä seuduilta, joihin savolaisia kaskiviljelijöitä aikoinaan muutti asumaan.(14 Luuhautoja on löydetty myös Pohjois-Ruotsin saamelaisalueilta. Kaivauksissa haudoista on löydetty jopa kymmenien karhujen luita. Löydöt on ajoitettu pääasiassa 1600-luvulle, mutta on luonnollista, että haudat varsinkin etelämpänä ovat vuosisatojen kuluessa maatuneet.(15

Kalloriitin laulut etenevät vuoropuheluna kuten muutkin karhurunot. Aluksi karhua kehoitetaan lähtemään liikkeelle "kultaista kujaa ja hopeaista tietä myöten". Tämä aloitus on esitetty muissakin tilanteissa, joissa karhua on kuljetettu, mm. pesältä lähtiessä. Oheisessa kallovirren toisinnossa (Lönnrot 1828) kuvaillaan lopuksi karhun uutta elinpaikkaa: se viedään veden äärelle lähelle lohiapajia. Tämäkin runokuva on ilmeisesti vanhaa arktista perinnettä. Samalla tavalla obinugrilaiset kansat ovat kuvailleet kaadetun karhun uusia asuinmaita, joihin sen metsästäjät sen johdattavat.(16 Toinen versio (Ahlgvist 1846) on kielikuviltaan arkaaisempi ja suomalaisessa perinteessä yleisempikin. Se alkaa kysymyksellä, mihin metsästäjä on vienyt saaliinsa. Haavion mukaan keskustelu käydään karhun naispuolisen haltian ja kallon tuojien välillä; karhu palautettiin sen haltialle.(17 Vastauksessa kerrataan kysymys; metsästäjät vakuuttavat, etteivät he ole unohtaneet kaadettua karhua tienvarrelle eivätkä jättäneet jäälle tai upottaneet suohon. Metsästäjät siis vakuuttivat kohdalleensa saamaansa karhua kunniallisesti. Saalis on tuotu metsään ja asetettu honkaan katsomaan kohti kuuta ja Otavaa. Karhun kallo oli palautettu honkaan, johon se karhunsyntymyytin mukaan oli laskettu alas taivaalta.

Vanhoja karhulauluja

1. Rituaalinen karhun kaato

Karhun synty

- *Missä ohto synnyteltä, mesikämmen käännyteltä?*
 - *Tuol on ohto synnyteltä, mesikämmen käännyteltä*
Ylähällä taivosessa, Otavaisen olkapäillä.
 - *Missä se alas laskettiin?*
 - *Hihnassa hopeisessa, kultaisessa kätkyessä.*
- (Kitee, O. Lönnbohm 1894. SKVR VII, 5:3932.)

Pesälle lähtö

- *Lykkeän lylyn lumelle, saatan sauvan suoverolle.*
 - *Lähes, Neiti, tien nenäksi, orpo matkan oppahaksi!*
Olekka sie orpo opassa, armoton kumppanina.
Sille kummulle kuleta, jossa puut punassa paistoi,
hopeassa hongat oksat.
Saata sille saarekselle, sille kummulle kuleta,
joss' ois onni leikin lyönyt, hopea ilon tekenyt.
Saata sille saarekselle, sille kummulle kuleta,
jossa saalis saataisiin, erätoimi tuotaisiin.
Miellys metsämiehihisi, kostu korpupoikihisi!
- (Suomussalmi A.V. Komulainen 1982, SKVR XII, 2:6553.)

Karhun herätys

- *Nouse pois, nokinen poika, nokiselta nuotiolta,*
havuisilta vuotehilta, pihkaisilta pään aloilta!
Nouse kulta kulkemahan, hopea vaeltamahan
raha rannan kierräntähän, kultaista kujoa myöten
hopeaista tietä myöten, maata maksan karvallista.
Hongotar hyvä emäntä, Katajatar kaunis vaimo
veistä pilkat pitkin puuta, rastit vaaroihin rapaja,
josta näkis vieras tiensä uros outokin osaisi.
- (Tuhkala, H. Meriläinen 1988 SKVR I, 4:1199)

Karhun kuolema

– Terve, Ohto, tultuasi!

*Anna kättä, käyrön poika, anna kättä kämpyrille,
hongan oksalle hotaise.*

En minä kovan kokenut eikä toinen kumppanini.

Itse hairahit havolta, itse vierit vempelitä

läpi marjaisen mahasi, rikki kultaisen kupusi.

(Vuonninen, A. Borenius 1872. SKVR I, 4:1207.)

2. Karhun juhla

Karhun tulo

Karhun metsästäjät:

– *Pois, poijat, porstuosta, piijat pihtipuolisesta,
ohon tullessa tupahan!*

– *Onko, piijat, pirtit pesty, lattiat vesin lakaistu,
tulevalle vierahalle?*

Kunne vienen vierahani, kunne kuuluni kuletan?

Ovensuuhunko orren alle?

En vielä siihenkänä.

Vien penkille perähän, kahden laudan katkimille.

(Kivijärvi, I. Marttinen 1910. SKVR I, 4:1220.)

Emäntä:

– *Mistäpä on mieheni tulevat, urhoni hiihtelevät,
kun laulaen tulette, hyräellen hiihtelette?*

Metsäisenkö antoi metsä, ilveksenkö salon isäntä?

Annapa on vastaki, Jumala toitsikin totinen Luoja!

Eläessä tämän emännän, tämän auvon astuessa.

(Venehjärvi, K.F. Karjalainen 1894. SKVR I, 4:1235.)

Kotiväki:

- *Terve, Ohto, tultuasi mesikämmen käytyäsi!*
Viikon tääl' on viinat pantu, kauan osraiset oluet.
Samoin tääl' on penkit pesty, mesin lattiat lakaistu,
tulevalle vierahalle, saavalle, käkeävälle.
Niinpä sinua vuotin, niin kuin neito nuorta miestä,
punaposki puolisoa
eli suksi uutta lunta, jahnus hankea jaloa.
 (Vuonninen, A. Borenius 1872. SKVR I, 4:1241.)

Lihaa tuotaessa

- *Joko on lautaset ladottu, joko lusikat luettu?*

Vastaus:

- *Jo on lautaset ladottu jne.*
- *Mehtolan metinen muori, metsän kultainen kuningas,*
tule nyt häihin härköisiisi, pitkän villasi pitoihin!
 (Kesälahti, E. Lönnrot 1828, SKVR VII, 5:3390.)

Viinaa juotaessa

- *Ei ole kaikista uroista, ei pojista puolistakaan,*
siihen urhoja uskotaan, siihen miehiä valitaan,
metsän hirven hiihdäntään, korven karhun kaadantaan.
 (Kivijärvi, I. Marttini. SKVR I, 4:1220.)

3. Karhun paluu

Karhunpään syönti

- *Veitsen vyöltäni vetäisen, tupestani tuiman raudan,*

jolla otan ohtoani.

*Otan turvan ohdoltani, omakseni turvakseni,
turvan entisen lisäksi, vaan en aivan ainoaksi.
Otan korvan ohdoltani, omakseni korvakseni,
korvan entisen lisäksi, oman korvan kuultakseni.
Otan silmän ohdoltani, silmän entisen lisäksi,
vaan en aivan ainoaksi.*

(Mielisjärvi, E. Lönnrot 1838. SKVR VII, 5:3403.)

– *Otan nenän ohdoltani, vainun tuntemattomaksi.
Otan korvan ohdoltani, korvan kuulemattomaksi.
Otan silmän ohdoltani, silmän näkemättömäksi.*
(Kesälahti, E. Lönnrot 1828. SKVR VII, 5:3390.)

Kallon kuljetus

– *Lähde nyt, kulta, kulkemaan, rahan armas astumaan
kultaista kujaa myöten, hopeista tietä myöten!
Ei tästä etäälle viedä. Viedään mäntyhyn mäelle,
petäjähän pellon päähän.
Siihen tuuli turvan tuopi, aalto ahvenen ajaapi.
Sivullas on siikasalmi, luonais on lohiapaja.*
(Kesälahti, E. Lönnrot 1828. SKVR VII, 5:3390.)

Kallonpuun laulu

– *Minne saatit saalihisi, ennätit hyvän eräsi?
Ootko jäälle jättänyttä, vaiko tielle tellänyttä,
uhkuhun upottanunna?*
– *En oo jäälle jättänyttä, uhkuhun upottanunna,
enk' oo tiehen tellänyttä.
Panin puuhun puhtahasen, petäjähän pienimpään,
honkahan havusatahan.*

*Panin kuuta katsomahan, Otavia oppimahan,
päivää tähystämähän.*
(Ilomantsi, A. Ahlqvist 1846. SKVR VII, 5:3396.)

Karhun aika. Eräkauden yhteisöissä karhu kaadettiin talvipesältä. Makuupaikkaa etsivää karhua jäljitettiin syksyllä ensimmäisten lumien aikoihin ja pesä eli karhunkierros merkittiin puihin veistetyillä pilkoilla. (18 Näin merkittynä talviuntaan nukkuva karhu oli ikään kuin kiertäjänsä omaisuutta, hänen hallussaan. Talvipesältä metsästettäessä karhun kaato saattoi muodostua yhtenäiseksi metsästysriitiksi, joka suoritettiin tietynä ajankohtana. Karhun tappoon lähdettiin kevättalvella hankikannon aikaan, jolloin suksimies kykeni vaittomasti liikkumaan, tuolloin alettiin ajaa eli hiihtää myös peuroja.

Ennen lähtöä suomalaisten karhun metsästäjien oli koottava voimansa ja puhdistauduttava: käytävä saunassa ja puettava ylleen puhtaat vaatteet. Seksuaalinen kanssakäyminen oli kielletty ja naisia tuli muutenkin karttaa. Säilyneiden tietojen mukaan karhun tappoon lähtijät kokoontuivat tavallisesti pesän löytäjän taloon, jossa syötiin runsas ateria, erityisesti lihaa. On myös mainintoja, että ateria syötiin vasta karhun pesällä ennen karhun herättämistä. Myös karhun pesällä voitiin suorittaa puhdistautumismenoja, mm. hypätä tulen läpi. Valmistautumiseen on tullut myös tietäjäperinnettä, metsästysloitsuilla on esim. aseiden teräs rituaalisesti karkaistu niin että se pystyi karhuun, tai mukaan otettiin "raudan väkeä" (voimaa) esim. vanha sodassa käytetty miekka.

Karhurunojen yhteydessä on mainintoja, että karhun pesälle lähti vain muutaman miehen joukko, kaksi kolme miestä, joita metsästysnäytelmässä nimitettiin kaatajiksi. Karhu pistettiin tavallisesti kuoliaaksi raskaalla karhukeihäällä, saamelaiset ovat tappaneet karhun myös seipäillä ja kirveellä. (19 Kaatajiin kuului tällöin kaksi kokenutta seiväsmiestä, jotka asettuivat pesäaukon kummallekin puolelle työntäen raskaat seipäänsä ristiin suuaukon yläpuolelle; seipäiden päät oli teroitettu ja ne työnnettiin vinosti maahan. Pesäaukon alle pantiin hirsi tai puu alustaksi ja kun karhu tuli ulos pesästä, seiväsmiehet painoivat niskasta sen pään hirttä vasten ja kolmas mies löi kirveellä karhun kuoliaaksi. Puukankia on ehkä käytetty silloin, kun karhu oli kaivanut maape-

sän. Viitasaaren tekstin mukaan karhu nyljettiin metsässä, talja ja lihat vietiin kylään ja samalla määrättiin päivä, jolloin peijaiset vietettäisiin. Toisinaan karhua ei ole matkan pituudesta johtuen kuljetettu kotiin, vaan se on nyljetty jo pesällä ja mukaan on otettu ainoastaan karhun pää, nahka, kynnet ja rasvaa tai sappea, joita käytettiin sairauksien parantamiseen.

Kun karhu sitten oli keihästetty, siltä leikattiin irti turparengas tai kynnet. Karhulta otettiin pois sielu, silloin se oli lopullisesti kuollut ja joutunut metsästäjien haltuun. Karhun kaadossa on säilynyt myös tapoja, jotka periytyvät eräyhteisön saaliinjakonormeista. (20 Jos joku sivullinen tuli pesälle ennen kuin turparengas oli irrotettu tai ennen kuin paikalle oli ehditty sytyttää nuotio, hänellä oli yhtäläinen osuus saaliiseen kuin kaatajillakin. Turparenkaan irrottaminen on ollut näkyvä omistusmerkki ja nojasi metsästäjien ajatusmaailmaan; se antoi oikeuden saaliiseen sille, jolla oli hallussaan karhun sielu. Näyttää siltä, ettei karhun tappamista talvipesältä pidetty erityisen vaarallisena, vaarallisempaa oli hirven ja peuran hiihto, sillä metsästäjän tavoittaessa lopulta peuran se hyökkäsi usein takaa-ajajiensa päälle. Karhun lihaa ei ole yleisesti pidetty herkullisena, sitä ei ehkä metsästetty lihan vuoksi niin kuin peuraa tai hirveä. Karhua on syöty rituaalisesti. Kallopuut ja luuhaudat osoittavat, että niin saamelaisten kuin suomalaistenkin keskuudessa karhuriittejä on suoritettu tietyillä paikoilla vuosikymmeniä. Karhu on ollut kulttieläin, joka surmattiin joka talvi; karhua ei metsästetty se kaadettiin. Keväällä oli karhun aika; silloin alkoi uusi metsästyskausi, kevät, ja luontokin alkoi vähitellen herätä uudelleen eloon.

Karhuriittien uskonto. Rituaalinen karhunmetsästys on alkanut todennäköisesti karhunsyntymyytillä, joka Suomessa on säilynyt vanhamittaisena runona. Muistiinpannut suomalaiset syntyrunot ovat yleensä lyhyitä, mutta ne sisältävät kertomuksen olennaisimmat motiivit: karhu on syntynyt taivaalla, Otavassa ja laskettu alas maan päälle. Joissakin toisnoissa kuvataan, kuinka karhu laskettiin männyn tai kuusen latvaan kehdoissa kultaisten ketjujen varassa. Syntymyytti perustelee riitin juonen: karhun palauttamisen takaisin yläilmoihin, mutta se antaa myös metsästäjille vallan karhun yli. Suomalaistenkin myyttien mukaan karhu on taivaallista tai jumalallista alkuperää, sen on alkuheeros, joka ”itse metsä”, se edusti metsäluontoa ja kaikkia saaliseläimiä.

Suomalainen karhunsynty kuuluu laajaan kansainväliseen myyttikompleksiin. Kertomuksia taivaasta alas laskeutuneesta tai sieltä karkotetusta karhusta tavataan myös Siperian metsästäjäkansoilla. Suomalaisen karhunsyntyrunon lähimpiä vastineita on hantien myyttikertomus. Karhu on aikojen alussa elellyt taivaassa. Vastoin taivaan isännän tai ylijumalan To'romin kieltoa se halusi kurkistaa alas maan päälle ja ihastui hantien

maahan. Uhmatessaan kieltoa karhu teki "kuolemansynnin" ja rangaistukseksi ylijumala määräsi sen lasketta-
vaksi kehossa kultaketjujen varassa alas maan päälle.(21 Samanistisen maailmanjärjestyksen mukaan tai-
vaalla asuivat jumalat, sinne pääsivät myös suuret sielut. Syntymyyteissä karhusta tehdään jumalien veroinen
tai jopa ylijumalan poika, joka oli tehnyt taburikoksen ja ran- gaistukseksi tuomittu ihmisten surmatta-
vaksi.(22 Hantien ja mansien peijaisissa syntymyytin esittäminen oli juhlallinen kohtaus, sen esitti samaani, jos
sellainen oli vielä saatavilla, ja esitys poikkesi kaikista niistä improvisoiduista lauluista ja pilanäytelmistä, joilla
peijaisissa muuten "huvitettiin jumalia".(23 Myytti oli pyhä teksti, joka selitti, miksi ihminen saa surmata karhun,
toteuttaa karhun kohtalon.

Rituaalisesti surmattua ja ylösnousevaa karhua on verrattu eteläisimpien kulttuurikansojen surmattuihin ja
ylösnouseviin jumalanpoikiin: Osirikseen, Dionysokseen tai Jeesukseen. M. Kuusen mukaan karhunsyöntiä
voidaan verrata ehtoollissakramenttiin tai jumalansyönti-rituaaleihin (convivium).(24 Metsästäjät olisivat pan-
neet toivonsa karhuun, joka syntyi ylhäällä taivaissa, laskeutui alas maan päälle, kuoli ja haudattiin, mutta olisi
nouseva jälleen ylös elämään esikoisena kaikkien riistaeläinten tai ehkäpä koko luomakunnan joukossa. Tai-
vaassa asuvan karhun oli laskeuduttava alas ja kuoltava niin kuin ihmisten ja kaikkien eläinten maan päällä.

Karhukultissa manifestoituisivat siten varhaisten metsästäjien käsitykset kuolemattomuudesta, elämän ikui-
sesta jatkumisesta. Jokainen karhunmetsästysnäytelmä uudistaisi alkuaikojen myyttisen tapahtuman ja vah-
vistaisi silloin määräytyneen elämän järjestyksen, luonnossa tapahtuvan kiertokulun. Karhuriiteissä vahvistet-
tisiin myös yhä uudelleen ja uudelleen metsäriistan kohtalo ja ihmisen oikeus toimia saaliseläinten ylösnousemuksen toimeenpanijoina ja ikuisen kiertokulun ylläpitäjinä. Toteemina ja ihmisen sukulaisena karhu
edustaisi myös ihmistä, tai ehkä voidaan ajatella, kuten evolutionistit, ettei metsästäjäkansojen keskuudessa
ihmisten ja eläinten välillä ollut paljonkaan eroa. Karhu on saattanut olla myös ihmisen ylösnousemuksen lu-
nastaja. Metsästysnäytelmässä heijastuisi ihmisen pyrkimys ratkaista elämän ja kuoleman mysteerio.

Kallon ja luiden palauttaminen kuuluu epäilemättä karhuriitin alkuperäisimpiin kerrostumiin. Saaliinpalautus on
metsästäjäyhteisöjen riitti. Suurena petoeläimenä karhulle on ehkä annettu esikoisen tehtävä. Karhun kuole-
massa ja ylösnousemuksessa toteutuu kaikkien ihmisen tappamien saaliseläinten reinkarnaat-
tio.(25 Karhunkallohonka assosioituu perustavaa laatua oleviin tapahtumiin karhun kohtalossa, se on puu
jonka kautta karhu astuu maanpäälliseen luontoon ja palaa takaisin tuonpuoleiseen maailmaan.

Kulttuurin järjestys. Karhuriiteillä on ollut myös ekologinen merkitys. Pohjoisille metsästäjille karhu oli eräs kevättalven ravintoresursseista. Tiedossa oleva karhunpesä oli elävä lihavarasto ja eräs vaihtoehtoisista ravinnon lähteistä, joita pyyntiyhteisöillä aina oli omassa elinympäristössään olemassa. Mutta metsästäjien ekosysteemissä karhu oli kriittinen luonnonvara, jonka kaataminen olisi helposti muuttunut anarkiaksi. Kokeille metsästäjille karhun surmaaminen oli helppoa ja karhun pesätkin olivat syksystä lähtien yhteisön tiedossa. Rituaalistamalla karhun tappaminen eräyhteisölle merkitykselliset resurssit otettiin uskonnolliseen valvontaan; karhu muutettiin yksityisestä julkiseksi.(26)

Karhujuhlat merkitsivät enemmän kuin lihan tai hampaiden jakamista yhteisön jäsenten kesken. Kollektiivinen karhunsyönti vahvisti yhä uudestaan ja uudestaan saaliinjakonormit, jotka keräilijä-metsästäjien kulttuurissa olivat ekologisesti välttämättömiä, ja samalla uudistettiin yhteisöllisyys niiden kesken, jotka jakoivat kaadetut karhut. Toiselta puolen karhuriittejä piti yllä epävarmuus siitä, mitä tapahtuisi, jos yhteisöllisyys loppuisi niin kuin kaupallisen metsästyksen aikana myöhemmin tapahtui. Karhun kaataminen ilman yhteisiä juhlia ja julkisia palautusriittejä uhkasi kulttuurin järjestystä, yhteisön tulevaisuutta. Rituaaleilla torjuttiin epäjärjestys ja vahvistettiin pelisäännöt, joiden mukaan ihmisen tuli toimia luonnossa.

Metsästäjäkulttuurien selviytymisajattelussa arkipäivän uskon perusta oli ikuinen paluu, luonnon uudistuminen ennalleen, kaiken olemassa olevan siirtyminen olomuodosta toiseen. Ihmisen elämä oli sitä turvallisempaa, mitä muuttumattomampana luonto heräsi uudestaan. Tuon ajan tulevaisuususkon avainrakenteita oli kuolematon, alati reinkarnoituva sielu, elämän ylläpitäjä. Se symbolisoi luonnon ikuista kiertoa. Käsitys sielusta tulee vastaan esimerkiksi taudin- selityksissä, aikansa uskonnollisissa riiteissä ja samanismissa. Ihminen sairastui, kun hänen sielunsa poistui ruumiista; kuolemassa sielu siirtyi kokonaan pois tuonpuoleiseen maailmaan. Samanismille ei ole olennaista transsitekniikka, vaan samaanin uskottava kyky käsitellä sieluja ja lähettää oma sielunsa ihmisten maailmasta sielujen puolelle. Samanistisessa kerronnassa on keskeistä sielunmatka. Suurten samaanien sielut kulkivat eri hahmoissa olemassaolon näkymättömällä puolella, kohtasivat siellä erilaisia vaaroja, taistelivat keskenään muuttamalla alati sielunsa olomuotoa. Pyyntiyhteisöjen valkokangas oli tähtitaivas, sinne sijoitettiin suuret kertomukset, karhun synty, aikansa virtuaali- todellisuus. Samanistisen kerronnan perua ovat ilmeisesti tarinat, joissa näkyvä elämä – olentojen sielu – voidaan muuttaa kokonaan toisenlaiseksi, joissa sankarit muuntautuvat suureksi kokoksi, niin kuin Sammon ryöstön takaa-ajokohtauksessa tai kertomuksissa, kuinka ihminen muuttuu karhuksi tai ihmissudeksi. Kertomukset tapahtuvat sielujen maailmassa, jossa vallitsivat toisenlaiset lait kuin tämänpuoleisessa todellisuudessa.

Sielu-tekniikan avulla pyyntiyhteisöjen samaani kykeni hankkimaan tietoa eräyhteisöille merkityksellisistä asioista, luonnosta ja tulevaisuudesta, jota ohjasivat tuonpuoleisen maailman asukkaat, vainajat, eläinten haltijat, "jumalat". Omassa uskonnollisessa ympäristössään samaani saattoi vapauttaa aikansa uskovat sielun menettämisen pelosta, eksyneiden sielujen uhasta ja siitä huolesta, ettei kuolleen sielu pääsisi oikeaan paikkaan maailmanjärjestyksessä. Samanistinen näytelmä on suggeroinut läsnäolijat, antanut heille varmuuden, että samaani kykenee tehtäväänsä, kykenee ottamaan kiinni karhun sielun, sen mielen, ja alistaman sen kuolemaan. Aikansa kulttuurivaikuttajana samaani rituaalisti todellisuuden, otti haltuunsa arkiympäristön takana olevan kuvitellun karhutiedon. Joka kerta kun rituaalinen karhun metsästys suoritettiin, uusinnettiin samanistinen ympäristön tulkinta, usko yhteiseen tulevaisuuteen, ja uudistettiin samaanien valta. Rituaaleilla tuetaan jotain joka on fundamentaalista ekosysteemin toimivuudelle, uskonnonkin tulee sopeutua aikansa ihmisen kokemuksiin omassa ympäristössään.

2. Karhun ja ihmisen suku

Karhun nainen. C.-M. Edsman on tarkastellut saamelaisilta 1750-luvulla muistiinpantua kertomusta karhun morsiamesta ja sen suhdetta peijaismenoihin.(27 Kertomuksen pääkohdat ovat seuraavat: Eräällä tytöllä on kolme veljeä, jotka pitivät sisartaan niin pahoin, että tämä pakeni erämaahan ja lopen väsyneenä osui karhun pesälle. Karhu otti tytön vaimokseen ja hän synnytti karhulle pojan. Kun poika oli kasvanut isoksi ja lähtenyt pois, karhu erään kerran ilmoitti vaimolleen, että sen elinaika on kulunut loppuun ja että syksyllä se antaisi vaimonsa veljien kiertää pesän ja surmata itsensä. Näin tapahtuikin, vaikka vaimo yritti kaikin keinoin estää karhua. Ennen kuin veljekset tulivat pesälle karhu pyysi vaimoaan kiinnittämään otsaansa palan messinkiä, jotta se erottuisi muista karhuista eikä poika erehdyksessä tappaisi isäänsä. Karhu myös määräsi, kuinka sitä oli kuolleen kohdeltava, ja kysyi lopuksi vaimoltaan, olivatko kaikki veljet olleet hänelle yhtä pahoja. Tyttö vastasi, että nuorin oli ollut säälivämpi kuin muut. Kun veljekset tulivat pesälle, karhu puri kahta vanhempaa

veljeä, mutta antoi nuorimman ampua itsensä.

Kertomukseen kuuluu monipolvinen jatko. Nähdessään karhun kuolleen tyttö istui maahan ja peitti kasvonsa, jottei joutuisi näkemään kuollutta puolisoaan, mutta kurkisti kuitenkin toisella silmällään. Samalla tavalla naiset eivät saamelaisten peijaisissa saaneet katsoa karhua muuta kuin messinkirenkaan läpi. Kun karhun lihoja keitettiin, tuli paikalle tytön poika ja vaati osuutta saaliista, koska messinkipala karhun otsassa osoitti, että tämä oli hänen isänsä. Muussa tapauksessa poika uhkasi herättää isänsä henkiin pieksämällä taljaa vitsalla. Satakunta vuotta aikaisemmassa Schefferuksen *Lapponiassa* (1673) kerrotaan, että kaatajien mennessä karhun pesälle joukkoa johti pesän kiertäjä, jolla oli kädessään keppi ja siinä messinkirengas, häntä seurasi noitarummun lyöjä ja sen jälkeen karhun tappaja. Kun karhu oli tapettu ja kiitoslaulu esitetty, karhua lyötiin vitsoilla.⁽²⁸⁾ Kertomus ja metsästysriitit liittyvät siis läheisesti toisiinsa. Metsästäjät toteuttivat karhun tahdon, mutta tarinaan sisältyy myös kieltö, etteivät karhun jälkeläiset saaneet sitä tappaa. Kertomus on itse asiassa teksti, joka selittää messinkirenkaiden, vitsojen ja muiden riittivälineiden merkityksen ja miksi naisten ja miesten tuli noudattaa peijaisnäytelmän pelisääntöjä. Mutta taustalla saattaa olla vielä vanhempi kertomus siitä, kuinka karhusta tuli klaanin esi-isä.

Koltasaamelaisten keskuudessa on sitkeästi säilynyt käsitys, että koltat polveutuvat tytöstä, joka vietti talven karhun pesässä. ⁽²⁹⁾ Tällainen kertomus on totemistisen sukuyhteyden perustamismyytti. Karhu on ollut eräs obinugrialaisten toteemieläimistä. Itse asiassa karhu-totemismin jälkiä on myös vanhoissa skandinaavisissa saagoissa ja sukutarinoissa.⁽³⁰⁾ Kertomus karhun naisesta ja hänen veljistään kuuluu sekin kansainväliseen myyttikompleksiin, jonka vastineita tavataan jopa antiikin kansojen tarinastoissa. Arktisilla kansoilla myytti perustelee, kuinka karhu-suku on saanut alkunsa, mutta myös sen, kuinka karhu itse on antanut oikeuden surmata itsensä ja määrännyt, kuinka peijaiset on pidettävä, jotta karhu palautuisi takaisin elämään. Myytti on saattanut myös vaihtaa merkityksiään. Se voi toisaalta perustella tiettyjen sukujen yhteenkuuluvuuden, mutta toisaalta antaa oikeuden totemistisen esi-isän rituaaliseen surmaamiseen, esim. silloin kun karhu alettiin kokea vahinkoeläimeksi.

Säilyneessä suomalaisessakin karhu-perinteessä naisilla on erityinen suhde karhuun. Karhunpeijaisissa naisten tai erityisesti raskaana olevien naisten tuli karttaa kuollutta karhua. Heidän tuli väistyä syrjään karhua kuljettaessa metsästä taloon ja kannettaessa karhunlihaa pöytään. Tällaisten kieltojen katsotaan pohjautuvan reinkarnaatiouskoon. Samalla tavalla synnytyskelpoisten naisten oli tietyissä tilanteissa kartettava kuol-

lutta ihmistä ja kalmistoja, joissa vainajien sielujen uskottiin asuvan. Naisiin kohdistuneet kiellot olisivat tarpeen siksi, ettei karhun henki olisi etsinyt heistä mahdollisuutta jälleensyntymiseen.(31 Karhun on siis uskottu voivan ruumiillistua myös ihmiseksi niin kuin taivaasta laskeutuneet jumalat.

Suomessa on ollut melko yleinen käsitys, että karhu ei hyökännyt naisen kimppuun, kunhan vain tunsu tämän naiseksi. Sen vuoksi naisten tuli karhun kohdatessaan näyttää sukupuolielimensä, pyllistää tai kohottaa haameensa; silloin karhu kääntyi pois. Poikkeuksena olivat raskaat naiset, jotka kantoivat kohdussaan poikalasta. Syntymättömän poikalapsen karhu halusi repiä, koska tiesi siitä kasvavan uuden metsämiehen. Karhun on siis uskottu säästävän naiset. Siksikö, että totemistisissa myyteissä karhun ja naisen välillä on ollut seksuaalinen side? Uskomuksilla saattaa olla toisenlainenkin tausta. Metsästysloitsuissa karhun ja muidenkin riistaeläinten haltia on naispuolinen, niin kuin itse metsän emäntä. Metsämiesten luontoa hallitsivat naiset.

Hirvi- ja karhukansa. Roomalainen historioitsija Tacitus kuvaa v. 98 jKr. *Germania*-teoksensa lopussa germaanien pohjoispuolella asuvia kansoja; viimeisessä kappaleessa puhutaan mm. fenneistä, jotka tuolloin vielä tarkoittivat lappalaisia. Teos päättyy arvoitukselliseen lauseeseen *helluuseista* ja *okseista* (helluseios et oxinas). Heitä koskevia tietoja Tacitus pitää taruina mutta mainitsee, että heillä kerrotaan olevan ihmisen kasvot ja piirteet, mutta villieläimen ruumis ja jalat. Tuomo Pekkanen on antanut salaperäisille nimityksille uuden selityksen.(32 Oksit saattaa tulla 'karhua' tarkoittavasta nimityksestä *oksi* (otso, ohto), joka on esim. paikannimissä säilynyt eri puolilla Suomea ja Karjalaa (Oksjärvi, -lahti ym., Ohensaari, viron Ohesaar jne.). Sana palautuu ainakin permiläisiin kieliin. Helluusit puolestaan olisi peräisin 'hirveä' tarkoittavasta sanasta *elg* (kreikan *ellós*), joka esiintyy monissa kielissä (liettuan *élnis* ym.). Vanhin Suomea koskeva kirjallinen tieto tarkoittaisi, että fennien eli saamelaisten ohella pohjoisessa asuisi karhu- ja hirvikansaa, josta kirjoittajalle oli kantautunut vain tarunomaisia tietoja. Ihmisen pää, mutta eläimen ruumis ja jalat kuvaisi sitä, että tietyissä riiteissä klaanin jäsenet pukeutuivat sen eläimen nahkaan, joiden sukuun he kuuluivat. Eläimeksi muuttautuminen on ollut tavallista obinugrialaistenkin kansojen jäljittelynäytelmissä.

Skandinaviasta aina Uralille ulottuvalla alueella – siis siellä missä pohjoiset suomalais-ugrilaiset kansat ovat liikkuneet – on löydetty kivikautisia karhun- ja hirvenpääesineitä. Niistä ovat erityistä huomiota herättäneet kiviset karhun- ja hirvenpäänuijat (kirveet), joita on saatu talteen erityisesti Suomesta ja Karjalasta. Ne ovat olleet riittiesineitä tai kauppakumppaneiden välisiä lahjoja ja liittojen tunnuksia, ehkä samantapaisia kuin tunnetussa kula-piirissä kiertäneet rituaalilahjat (Malinowski). Karhun- ja hirvenpääkirveisiin viitaten Matti Kuusi on

esittänyt ajatuksen, että Suomessa asuva väestö on aikoinaan voinut jakaantua kahteen klaaniin, joista toinen palvoi esi-isänään karhua, toinen hirveä.(33 Karhunpeiijaiset olisivat hänen mukaansa muistoa ajoilta, jolloin ihmisen ja eläimen kohtalonyhteys olisi tajuttu niin kiinteäksi, että karhussa nähtiin paitsi taivaanjumalan poika myös ihmissuvun alkusiittäjä. Näin keskeinen karhu tuskin on suomalaisessa mytologiassa ollut, mutta metsästys- ja syöntikiellot ovat tyypillistä totemistista perinnettä. Myyttinen esi-isä, toteemi on usein juuri eläin, jota klaanin jäsenet eivät saaneet tappaa eivätkä syödä.

Tutkijoita on hämännyt, ettei karhu- ja hirviaiheisten löydöksiä välillä ole alueellisia eroja, joskin karhunpäänuijia on erikoisesti tehty Äänisjärven seudun kivistä, siis Karjalassa.(34 Jos ne ovat vastavuoroisia sopimuslahjoja, alueellisia eroja ei voi esiintyäkään, mutta on myös muistettava, etteivät pyyntikunnat asuttaneet tiettyjä alueita samalla tavalla kuin viljelevät kansat. Toteemi on erottanut toisistaan sukuryhmiä, jotka liikkuvat samoilla alueilla.

Suomalaisessa karhuperinteessä on erikoista, etteivät karjalaiset ole tunteneet karhuriittejä eivätkä karhun metsästyksen liittynyttä riittirunoutta.(35 Vienasta ja Aunuksesta ei ole myöskään tietoa karhunkallopusta, jotka sentään kaukana Hämeessä asti ovat säilyttäneet viimeisiä muistoja karhuriiteistä. Karhun syntyä on Karjalassa käytetty yksin- omaan karjanlaskuloitsuna. Se metsästystietous, jota Vienan puolelta on kerätty, on saatu Suomesta muuttaneilta laulaja- ja metsästäjäsuvuilta. Toisaalta peura- ja hirvimyytteihin luettu runo Hii-den hirven hiihdäntä on levinnyt vain karjalaiselle runoalueelle alkaen Inkeristä ja päättyen Vienaan.(36 Suomen puolelta ei peuran- eikä hirvenpyynnistäkään ole saatu talteen juuri minkäänlaista perinnettä. Karhu ja peura ikään kuin jakavat Suomen ja Karjalan kahdeksi kulttuurialueeksi.

Vienan karjalassa uskottiin vielä 1900-luvun alussa yleisesti, että karhu on "ihmisen sukua", eikä sen lihaa syöty. Kristinuskon ilmaisuja käytettäessä karhun sanottiin olevan syntiensä vuoksi kirottu ihminen, sen lihan syömisestä tuli *räähkä*, synti, saasta; samantapainen legenda on myös komeilla (syrjääneillä). Karhun lihan syönti siis saastutti ihmisen. Toisen selityksen mukaan karhunlihaa ei syöty sen vuoksi, että nyljettynä karhu muistutti ihmistä, vain peukatol puuttuivat; karhun lihaa pidettiin myös huonona, mustana ja vastenmielisenä.(37 On kuitenkin ilmeistä, että syöntikiellot palautuvat kristinuskoa varhaisempiin aikoihin. Viime vuosisadalla Vienassa käyneitä matkakirjailijoita näyttää hämmästyttäneen paikallisten metsästäjien haluttomuus tappaa karhuja, vaikka ne usein raatelivatkin karjaa. Vienalaiset turvautuivat mieluummin tietäjiin. Vienan ja Aunuksen karjalaiset eivät siis olisi metsästäneet karhua. Joskus muinaisuudessa karhun kaato ja sen lihan

syöminen on saattanut olla ainakin joiltakin Karjalassa eläneiltä suvuilta kielletty; se oli taburikos.

Näyttäisi siis siltä, että hämäläiset olivat olleet hirvikansaa, karjalaisten toteemina olisi puolestaan karhu. Mikä sitten on toteemi? Totemismia on pidetty uskonnollisena ilmiönä, evolutionistisen näkemyksen mukaan se ilmensi "primitiivisen" ihmisen ajattelua. Nykyisin korostetaan totemismin sosiaalista ja symbolistista luonnetta. Toteemi on symboli, joka ilmeisesti auttoi yhteisön jäseniä identifioitumaan johonkin laajempaan ryhmään kuin minkä sukulaisuusterminologian avulla saattoi määritellä. Symbolinen esi-isä on usein eläin, mutta se saattaa olla myös kasvi tai hyönteinen, tai yhteiseksi koettu tapahtuma. Totemistiselle sukuliitolle on ominaista yhteinen esi-isämyytti ja yhteiset tabukiellot, yleisimmin ne ovat olleet juuri syöntikieltoja. Klaanin jäsenet uskoivat myös, että myyttinen esi-isä antoi heille erityisiä ominaisuuksia, yliluonnollisia kykyjä.(38 Karhun jälkeläiset tuskin kirjaimellisesti uskoivat yhteiseen syntyperäänsä enempää kuin myytteihin karhun synnystä ja alas laskemisesta. Mutta syöntikiellot erottivat karhusuvut niistä suvuista, jotka metsästäivät karhua ja söivät sen lihaa. Toteemiperinne määritteli yhteiskuntaryhmiä niin kuin maanomistus, ammatti tai muu yhteinen intressi myöhemmissä yhteiskunnissa.

Karhu sukulaisena. Lukuisten pohjoisten kansojen keskuudessa karhusta on käytetty nimityksiä, jotka ilmaisevat sukulaisuutta.(39 Karhua pidetty paitsi totemistisena esi-isänä myös sukulaisena, se haluttiin lukea omaan sukuun. Peijaisissa kaadettua karhua puhuteltiin kunnianimillä, se oli esi-isä tai patriarkka, jota kaatajat kunnioittivat sukulaisenaan. Kouvon häissä on symbolisesti uusinnettu karhun ja ihmisen välinen sukuside solmimalla avioliitto, sitomalla karhu aviosukulaiseksi. Sukulaisuusnimitysten käyttö on sukuyhteisöille ominainen tapa kategorisoida yhteisön jäsenet ja ilmaista sosiaaliset suhteet; myös jumalten hierarkia ja suhteet ihmisiin ilmaistiin sukukäsitteillä, kuten isäjumala tai jumalan poika. Karhulle ei voitu antaa suurempaa kunnianimeä kuin patriarkka tai kantaisä, muita yhteiskunnallista hierarkiaa ilmaisevia käsitteitä tuskin oli olemassa.

Eryteisesti kaskikauden yhteisöissä rituaalisten tai aviollisten sukusiteiden luominen on Suomessakin ollut keino luoda legaalisia liittosuhteita. Esimerkiksi Savossa oli tavallista, että toimeentulo- ja työvoimakysymyksetkin ratkaistiin ottamalla ulkopuolisia sukuun, ottolapsiksi ja suurperheen jäseniksi. Ne sosiaaliset mallit, jotka turvasivat toimeentulon ja toimivat ekosysteemissä, siirrettiin myös symbolitasolle, niihin instituutioihin, joiden avulla ihminen organisoi suhteensa tuonpuoleiseen maailmaan.

Kun karhu peijaisissa naitettiin sukuun tai otettiin suvun jäseneksi, sillä ilmaistiin, että yhteisö halusi pitää sen sielusta yhtä hyvää huolta kuin omista vainajistaan. Karhun sukulaisina metsästäjät saivat karhun tiedon ja pääsivät erityis- asemaan ympäröivässä luonnossa; karhuriiteissä hankittiin ”metsän” suopeus, silloin elävä luonto ei voinut olla eränkävijöille vihamielinen.

Totemistinen klaani on sukujohdoltaan unilineaarinen, polveutumislaskenta suoritettiin joko isän tai äidin puolelta. On arveltu, että suomalais-ugrialaistenkin kansojen sukulaisuusjärjestelmä olisi ollut yksilinjainen, kuten useimmissa maailman luontoiskulttuureissa, ja ehkäpä vielä matrilineaalinen eli äidinpuoleinen.(40 Sukujohdon muuttuessa kaksipuoliseksi totemismi olisi hävinnyt jo siitä syystä, ettei bilateraalinen sukuryhmä voi laskea polveutuvansa tietystä yhteisestä esi-isästä. Totemismien perua olisivat kuitenkin eläinaiheiset sukunimet: Peurat, Karhut, Jänikset tai Hirvoset, Karhuset ja Kettuset, jotka ovat tyypillisiä Savossa ja Karjalassa. Niitä esiintyy jo varhaisimmissa Karjalaa koskevissa historiallisissa lähteissä. Karhunen oli nimeltään sekin suvun päämies, joka erään 1400-luvun asiakirjan mukaan hallitsi Vienassa laajoja metsästy-, kalastus- ja kaskimaita aina "Villiä-Lappia" myöten.(41 Karhuset olivat Karjalan kantasukuja.

3. Karhu kaskiviljelijän elinpiirissä

Tietäjien elinympäristö. Itä-Suomen – Savon ja Karjalan – kaskikulttuurin alueilla uskonnollisia perusrakenteita olivat vainajakultti ja tietäjäyys.(42 Uskonnollisena roolinhaltijana tietäjä käsitteli ympäristössä vaikuttavia voimia, väkeä (ns. manaa), kasvun ja hedelmällisyyden energiaa, ei enää sieluja. Tietäjäyden avainkäsitteitä oli voima, jota on tarkoittanut termi ”väki”. Yliluonnollista voimaa oli eri aineissa, suurten petojen kuten karhun elimissä (sapessa), mutta etenkin raudassa ja rautaisissa välineissä, joiden käyttöönotto muutti rautakauden viljelevien yhteisöjen elinympäristön. Suurella tietäjällä tuli itselläänkin olla voimaa, kova luonto tai väkevä haltija.(43 Tietäjä tunsikin oikean vaikuttamistekniikan, riitit ja niihin liittyvät loitsut; niillä hallittiin myös ”metsäviljelijän” elinpiiriä. Kaskiviljelijän ja karjanhoitajan suhde luontoon, karhuun, ja myös toiseen ihmiseen muuttui ko-

konaan toisenlaiseksi kuin metsästäjä-keräilijöiden yhteisöissä. Tietäjä ei enää toiminut sielujen maailmassa, vaan keskenään kilpailevien ihmisten yhteisössä, jossa suvut ja suurperheet rakensivat yhä pysyvämmiin omaa elinpiiriään.

Alkavissa viljely-yhteisöissä tietäjä on ollut ennen muuta kaskitaloutta uhkaavien vaarojen torjuntaa. Riiteillä säilytettiin elinvoima, hedelmällisyys ja torjuttiin ulkopuolinen uhka, epäonni ja sairaus. Vielä säilyneessäkin muistitiedossa tietäjän voimannäytteet ovat kaskikulttuurin piiristä. Tietäjän perustehtäviä oli suojata karja pe-toeläimiltä, kaskihalmeet karhuilta ja kalanpyydykset tai ansapolut ulkopuolisilta; tietäjä esti tulen leviämisen kaskia poltettaessa, nosti sateen ja tuulen, vapautti karjan metsänpeitosta. Kaskitaloudessa ihmisen suurin uhka oli karhu, joka kaatoi metsälaitumilla karjaa ja tuhosi kaukaiset kaskihalmeet.

Suomalaisten niin kuin monien Aasian kansojen ajattelussa maailmanjärjestyksen peruselementtejä olivat maa, eli maanväki, vesi eli vedenväki, tuli eli tulenväki ja ilma eli tuulenväki. Samat peruselementit esiintyvät myös vanhassa eurooppalaisessa magiakirjallisuudessa. Vaikuttavat aineet, kasvit tai eläimet luokiteltiin johonkin maailmankaikkeuden perusolottuvuuteen. Vesieläimissä, kuten sammakossa oli vedenväkeä ja niitä voitiin käyttää tulenväkeä vastaan, esim. palohaavoihin. Vahingoittamisriiteissä kaikkein vaikuttavimpia elementtejä oli kalmanväki: ruumiinmulta ja muut vainajista peräisin olleet aineet. Kalmanväellä voitiin aiheuttaa uhrille pitkäaikainen tauti, hivuttava kuolema tai syöttää hänet mielisairaaksi. On kuitenkin todennäköistä, että kalmanväki muuttui totaaliseksi kuolemanvoimaksi vasta kristillisenä aikana, jolloin kaikki mikä yhdistyi vainajakulttiin, leimautui pahaksi ja vaaralliseksi, suorastaan kammottavaksi. Kalmanväki on yhdistetty erityisesti noitiin, antikristuksen palvelijoihin, joiden tunnusmerkinä oli noitapussi.

Tietäjäperinteessä on käytetty symboleita ja ajatuskuvia, jotka nousivat kaskiviljelijän ympäristöstä. Torjuntariittien peruskuvio on maaginen aita, loitsujen rauta-aita, joka pystytettiin ympäröimään ihmisen lokeroa, luonnonvaraisessa moninaistaloudessa eläneen ihmisen elinpiiriä. Aita on avainvisio. Se nousi kaskiaidoista, murosista ehkäpä rauta- kauden muinaislinnojenkin suojaruustuksista. Tietäjä kiersi, sulki suojaavaan piiriin poltettavat kasket, karjanlaitumet, hääkulkueet.(44

Aita-symboliikka ja luonnonelementtien käsittely ovat tunkeutuneet kaikkialle karhuriitteihin, jopa karhun talvipesän kiertämiseen. Karhua jäljittävä metsästäjä sai sen "vakautumaan" eli asettumaan pysyvästi makuulle, jos hän kiersi makuupaikan puukko tai miekka hampaissa tai jos hänellä oli taskussa palokärjen nokka; palo-

kärki ja karhu on yhdistetty toisiinsa ja myös palokärjen on sanottu olevan ihmisen sukua. Jos kiertäjä piti taskussaan yölepakkoa, karhu vaipui horrokseen kuten lepakkokin. Karhu on saatu vakautetuksi käsittelemällä maagisesti sen jälkiä tai ulosteita, jäljet on mm. leikattu maasta irti ja käännetty nurin. Kääntämällä karhun jälki se saatiin myös palamaan takaisin metsään, omalle puolelleen. Karhun ja riistaeläimien jälkien käsittely on eläimen liikkumisen ja sen jättämien "persoonallisten" merkkien symbolista hallintaa.

Tietäjän tehtävä oli antaa vastauksia, luoda turvallisuutta ja pitää yllä tasapainoa eräviljelijöiden yhteisössä. Maagisen koston pelko on ylläpitänyt yhteiskunnallista järjestystä erämaaoloissa, joista laillinen esivalta puuttui, tai kun kaski- viljelijöitä ympäröi vihamielinen yhteiskunta kuten Ruotsin suomalaismetsissä. Tietäjä oli tietoa maailmanjärjestyksen elementeistä ja niiden voimien käyttämisestä, jotka vaikuttivat ympäröivässä luonnossa. Uskonnollisena vaikuttajana tietäjä kykeni järkyttämään vaikuttavien elementtien tasapainoa ja ottamaan käyttöönsä näkyvään maailmaan sidotun yliluonnollisen väen, energian, mutta toisaalta myös asettamaan sen takaisin, palauttamaan järjestyksen; suomalaisessa tietäjäkielessä asettumaan aloilleen.

Pahasyntyinen karhu. Suomalaisessa perinteessä tietäjäriitteihin kuului olennaisesti loitsu, tietäjän tuli tuntea oikeat haltuunottosanat. Loitsut kuuluvat toisenlaiseen kulttuurijärjestelmään kuin ne vuorolaulut, joita esitettiin rituaalisessa karhunkaadossa. Säilyneissä karhurunoissa on jo vastakkain metsästäjän ja uudisasukkaan maailmankuva. 1800-luvulla jolloin peijaisrunot on kerätty muistiin, niitä käytettiin pääasiassa karjan suojelemiseksi karhuilta. Peijaisetkin saivat vähitellen uuden sisällön: syöntiriiteissä karhu tehtiin kykenemättömäksi tappamaan karjaa, siitä oli tullut ihmisen vihollinen.

Tietäjä-ajattelun mukaan ulkopuolinen vaara tuli mitätöidä, pysäyttää ja kääntää takaisin; myös pahan synty ja vaikutusvalta käännettiin vastakkaiseksi. Tietäjäkauden loitsuissa karhun synty siirrettiin pois ihmisen elinpiiristä; se luettiin kuuluvaksi johonkin muuhun ympäristöön. Syntyloitsussa Karhu olisi synnytetty pimeässä Pohjolassa, sen emo olisi Pohjan akka tai tyttö, jotka usein vielä leimattiin huoraksi. Loitsujen Pohjola tarkoitti pahuuden tyysijaa, tautien karkotuspaikkaa. Oheisessa loitsunäytteessä (J. Murman 1854) esiintyy monia eräkauden aineksia, jopa repliikkikaava, mutta kielikuvat ovat saaneet kokonaan uuden sisällön. Monissa tietäjäkauden loitsuissa esiintyy myös karhun haltija, *Mielikki* metsän emäntä tai naispuolinen karhun haltia, *Hongotar*, *Tapiotar*, joskus myös metsän ukko. Karhu yhdistetään vielä honkaan, kallopuuhun, mutta myös muurahaispesään tai korpeen yleensä. Taustalla on karhun elinympäristö. Karhun haltia ja kantaemo esiintyvät myös loitsuissa, joissa niitä pyydetään pitämään karhu pois karjan kimpusta (Hongotar hyvä emäntä, Ta-

piotar vaimo kaunis! Tule, katso karjaasi, poikas on pahoilla teillä, lapses tuiki turmiolla...). Tietäjäkauden syntyloitsuissa pystytetään aita ihmisen ja karhun elinalueiden välille. Rajasta tehdään ylittämätön. Karhun synnyttäjä ja karhun syntymäpaikka siirretään ulkopuoliseen maailmaan, niin kuin pohjoisten metsästäjäkansojenkin syntyloitsuissa, mutta ajatus on päinvastainen kuin taivaallisen karhun myytissä. Karhun maailma tuli kokonaan erottaa ihmisen maailmasta eikä karhun saanut enää reinkarnoitua uudelleen, vaan pysyä siellä missä se oli syntynytkin.

Kaskiviljelijän yhteiskunnassa synnyt, loitsut ja vanhamittainen runous sopeutettiin viljelevän ihmisen ympäristöön ja metsästysriititkin saivat uuden merkityksen. Karhu siirrettiin "paremmille metsästyksmaille", pois ihmisen läheisyydestä tai se tehtiin kyvyttömäksi tappamaan ihmiselle kuuluvaa karjaa. Vaikka tietäjät näennäisesti käyttivätkin samanististen karhumyyttien aineksia, viljelevän ihmisen intentiot, maailmankuva ja karhukokemuksetkin ovat toisenlaisia, jopa päinvastaisia kuin pohjoisten metsästäjien kulttuurissa.

Viljelevän kulttuurin loitsuja

Pahasyntynen karhu

- *Tiiän suku, tiiän syntys!*
 - *Kussa on ohto synnytetty?*
 - *Suojapuolella kiviä, pohjapuolella mäkiä,
pohjan tyttären sylissä, pohjan ämmän helman alla.*
 - *Mettän tytti, mettän neiti, mettän kuuluisa kuningas!*
 - Kätke kyntesi karvoin, hampaasi ilkiät aseta.*
 - Villa suusi, villa pääsi, villa viisi kynttäsiikin.*
- (Sodankylä, J. Murman 1854. SKVR XII, 2:6890.)

Pyhimyksen karhu

- Loviitar vaimo vanha, akka vanha vanhamoinen,
viskoi villoja vetehen, kuppaili kuontaloita.*
- Kun ei kehrätä kehannut.*
- Tuli suuri tuulenpuuska, idästä vihainen ilma,*

- nuopa tyrsky maalle työnti, aalto rannalle ajoi.*
 – *Alettiinpa arvella: mitä tuosta tehtäneen?*
 – *Ohto tuosta tehtäneen, maan kumma kuvattaneen.*
- *Villa suusi, villa pääsi, villa viisi hammastasi,*
villaiset sinun vihasi, villainen sinä itsekin.
 (Tohmajärvi, J. Hakulinen 1891. SKVR VII, 5:3942.)

Karhun nostatus. Tietäjäys on ollut paljolti omien resurssien puolustamista. Riittitaitoinen eränkävijä-kaskiviljelijä kykeni kostamaan ulkopuolisille, jotka vahingoittivat hänen elinpiiriään, pitämään yllä pelkoa. Tietäjä ampui sairauksia, noidannuolen, lähetti nostokäärmeen tai nostokarhun vihamiehensä karjaan, ehdytti lehmien lypsyn tai vei eläimiltä elinvoiman; pilasi vieraiden ansat ja kalanpyydykset. Tietäjän ympäristö jakaantuu kahtia. Oli olemassa viljelty ja viljelemätön luonto, ihmiselle kuuluva ja sen vastamaailma, aiheuttaminen ja sen torjuminen, valkoinen ja musta vaikutusmekanisminsa. Kaskiviljelijän ympäristössä pahan aiheutti ulkopuolinen: suuttunut paikanhaltija, vihamielinen vainaja tai pahansuopa ihminen. Sairaus saattoi olla vihamielisen tietäjän ampuma noidannuoli; talojen lähellä karjan kimppuun käynyt karhu oli ns. nostokarhu, jonka joku kostonhaluinen kilpailija oli lähettänyt. Tietäjä ei enää käsitellyt sairaan sielua, vaan etsi noidannuolen jälkiä ja tarttuvia, maan, tuulen tai metsän ”neniä”, ulkopuolisen uhan jälkiä.

Samanistista juurta suomalaisessakin tietäjä-uskossa lienee käsitys, että väkevä tietäjä ja parantaja kykeni nousemaan haltioihinsa, keskittämään henkiset voimansa ja vaikuttamaan luontoon, erityisesti eläimiin (niiden sieluun). Väkevän tietäjien uskottiin voivan nostaa karhu toinen toistensa päälle tai lähettää se raatelemaan vihamiestensä karjaa. Äkillisesti ilmestynyt tai tavallista raivokkaammin karjalaumassa riehunut karhu tulkittiin nostetuksi, jonkun lähettämäksi; nostokarhu oli ”lumottu”, ikään kuin sen sielu olisi pahansuovan ihmisen vallassa. Henkensä voimalla väkevä, haltiakas tietäjä kykeni myös pysäyttämään nostokarhun tai -käärmeen paikoilleen ja lähettämään sen takaisin lähettäjänsä kimppuun.

Tietäjäyden ajatusrakenteet ovat hallitsevia Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkistoon talletetuissa nostokarhu-kertomuksissa. Karhu on voitu nostaa toisen talon karjaan jäljittelemällä raatelevaa

eläintä tai piinaamalla karhu raivoihinsa. Lähettämisriittejä tehdessään tietäjä on mennyt (alasti) sen naapurin karjaan, jolle hän on halunnut tuottaa vahinkoa, ja muristen kuin karhu repinyt maata kynsillään tai kuolleen kädellä, hautausmaalta haetulla käden luulla. Piinaamistekniikkaa käytettäessä karhun ja lehmän jälkiä tai eritteitä on käsitelty niin, että karhu ärsyyntyi. Tietäjä on sekoittanut uhrinsa lehmien ja karhun irtileikatut jäljet keskenään, tai lehmien ja karhun karvoja, ulostetta yms. pannaan karhun sääriluun tai leppärasian sisällä muurahaispesään. Tällöin karhun luonto sekoittui tai piinaantui lopulta niin ärtyisäksi, että se hyökkää silmitömmästi lehmien kimppuun. Karhun nostatuksessa on ollut myös omat "sanansa", loitsunsa, joista yleisin alkaa manauksella: "Nouse kontio korvesta, hiisi helvetin tulesta, pitkähammas havukosta..." (45)

Torjuntariiteissä karhu käännytettiin takaisin lähettäjänsä päälle tai hänen omaan karjaansa. Nostajalle kostettiin samalla mitalla tai mieluummin kaksinkertaisesti, pelastaja nousi suuremmaksi tietäjäksi kuin karhun lähettäjä ja nujersi vastustajansa. Vastariiteissä tietäjä on voinut uudelleen käsitellä karhun luontoa esim. ottamalla sen kaataman lehmän lihaa ja panemalla sitä muurahaispesään, tuoheen käärittynä nuotion alle tai puuhun kaiverrettuun reikään jne. Silloin karhu on palannut raatelemaan nostattajansa karjaa. Lihapalan tuli olla karhun hampaan jäljiltä, takana on ajatus, että kun jotain karhulle kuuluvaa, esim. karhun eritteitä käsitellään "piinapaikassa" se saadaan raivosta mielettömänä kääntymään lähettäjäänsä vastaan. Väkeväluontoiset tietäjät, joiden luonto oli kovempi kuin karhun lähettäjän, saattoivat purra karhun tappaman eläimen lihaa, niin kuin pedot, ja manata nostokarhun takaisin, palauttaa "koiran kotiinsa".

Samaanikertomuksissa samaani kykeni hallitsemaan eläinten sielua, kulkemaan eri eläinten, esimerkiksi käärmeen hahmossa. Tietäjien hegemoniaperinteessä väkevä tietäjä käsittelee eläimiä käyttämällä riittitekniikkaa, mutta myös henkensä voimin. Hän saattoi keskittää voimansa, kiihottaa itsensä "vihän vimmaan" ja manata pois karhun samalla tavoin kuin katkottaessaan pois pahat voimat, sairaudet tai pysäyttäessään verenvuodon. Kognitiiviset mallit ovat kuitenkin erilaisia eikä samaanin käsitemaailma enää toiminut tietäjien perinneympäristössä.

Ihmisen ja karhun alue. Suomen perinnearkistoihin kerätty karhuperinne on suurimmaksi osaksi ns. karjanlaskutaikuutta. Karhun ja muiden petoeläinten tuhoja on torjuttu suojaamalla karjanlaidun tai karja silloin, kun lehmät keväällä ensi kerran päästettiin ulos. Laitumien suojaamisessa toimivat tietäjyyden kognitiot. Laidun on saatettu "lukita" eli aidata karhuilta kiertämällä metsälaidun ympäri ja merkitsemällä se puuhun veistetyillä pilkoilla samalla tavoin kuin karhun- kierros. Karjanlaitumen kiertäjällä on voinut olla mukanaan karhun pääkallo,

